

БЪЛГАРСКО СПИСАНИЕ ЗА ОБРАЗОВАНИЕ
БРОЙ 1
2020

BULGARIAN JOURNAL OF EDUCATION
VOLUME 1
2020

**СЪСТОЯНИЕ НА УЧЕБНОТО ДЕЛО В БЪЛГАРИЯ
В УСЛОВИЯТА НА ТЕЖКА ФИНАНСОВО-
ИКОНОМИЧЕСКА И ПОЛИТИЧЕСКА КРИЗА
(1894-1903)**

ЕМИЛИЯ ЕНИЧАРОВА

Emilia Enicharova. STATE OF STUDY IN BULGARIA IN THE CONDITIONS OF SEVERE FINANCIAL AND ECONOMIC AND POLITICAL CRISIS (1894-1903)

Резюме. В статията, на базата на нормативни актове и доклади на училищни инспектори, се анализира състоянието на учебното дело в България след управлението на Стефан Стамболов до поемането на държавната власт от т.нар. второ стамболовистко правителство.

Ключови думи: правителствена политика, учители, училища, финансово-икономическа и политическа криза

Summary. The article, based on regulations and reports of school inspectors, analyzes the state of education in Bulgaria after the management of Stefan Stambolov until the assumption of state power by the so-called. second Stambolist government.

Key words: government policy, teachers, schools, financial, economic and political crisis

На 14.05.1894 г. Ст. Стамболов подава за пореден (15-ти) път оставката си на княз Фердинанд и този път князът я приема. Така приключва управлението на, може би, най-противоречиво оценявания български държавник, „управлявал с желязна ръка в смутно време, с външ-

нополитически заслуги и с много негативни прояви във вътрешнополитическия живот, които ще оставят незаличими следи върху по-нататъшното развитие на българската демокрация” (цит. по Стателова, Е., С. Грънчаров, 1999: 127).

На 19.05.1894 г. е съставено ново правителство излъчено от Народната партия. Тя е създадена брое дни след падането на стамболовия кабинет от бивши консерватори, цанковисти, съединисти, радослависти, каравелисти. Новият политически субект не е просто коалиция на антистамболовистки настроени граждани. Истинската цел на основаването на партията е да се преодолее политическата разединеност, за да се осигури максимално широка социална подкрепа за кабинета. Но разнородният състав на партията е предпоставка за противоречия, които пречат за формулиране и постигане на общи цели и това довежда до промени в състава ѝ. През есента на 1894 г., след изборите за VIII ОНС, дейци на бившата Консервативна партия, на южнобългарската Народна партия (съединисти) заедно с някои политически неутрални до момента кръгове, се обединяват около програмата на министър-председателя Константин Стоилов. С това се слага началото на новата Народна партия, политически представител на възможните буржоазни слоеве – банкери, акционери, основатели и членове на управителните съвети на спестовни и застрахователни дружества, търговци, предприемачи, едри и средни земевладелци (Програми, програмни документи и устави..., 1992: 396). Водещите принципи в работата на кабинета са идентични с прокламираните още през август 1894 г. от пловдивските съединисти цели. В брошурата на С.С.Бобчев „Нашите политически прегрешения” е поместена „Нашата политическа програма”, с която те се присъединяват към партията на К. Стоилов, оформят русофилския ѝ облик и оказват значително влияние за избистряне на идейните ѝ позиции. Целите на Народната партия са следните: „1. България една, свободна, независима, напредничава с Господаря Н.Ц.Височество княз Фердинанд I и неговата династия на чело...2. Добри и миролюбиви отношения с всички велики държави и по-особено – любов и приятелство с Русия – като наша Освободителка, с Турция...с Румъния и Сърбия...3. Свобода и законност...Свобода и независимост...4. Конституцията трябва да се пази свято и неприкосновено – до гдето се види и стане нужно изменението и...5. Държавният бюджет да се уреди и данъците намалят...особено

данъците, които тегнат върху земеделското население...6. Сериозни мерки за подигане на икономическото състояние на всички работници и на земеделците в частност...7. Войската ни да бъде предмет на всеобщо внимание и грижи...8. Правосъдие нелицеприятно, независимо и пожизнено. Да се очистят недостойните съдии и да се пази строго старшинството в повишението им. 9. Народното просвещение да се постави на по-солидни и по-демократични основи. Селския учител да се плаща, ако не по-хубаво, то не по-долно от градския...10. Черковата ни да се уреди..." (пак там, с. 403). Втората част на точка 9 от програмата ще се реализира няколко години по-късно, но не от заявителите.

През септември 1894 г. се провеждат парламентарни избори, които са спечелени от управляващите. Новото НС развива широка законодателна дейност, в която с приоритет са нормативните актове, отнасящи се до икономиката. Още с встъпването си в длъжност финансовият министър Ив.Ев.Гешов изготвя детайлен доклад за финансовото състояние на държавата. Обективната констатация сочи, че при управлението на Ст. Стамболов разходите прогресивно са надвишавали приходите, а за покриване на растящите задължения е използвана част от външните заеми, отпускани за строеж на железопътни линии и пристанища. Като има предвид предстоящите и неотложни държавни плащания, министър Гешов настоява за големи икономии във всички сфери и предлага конкретни мерки за това.

Тежкото финансово положение на страната рефлектира върху възможностите на общините да се справят със задълженията си по отношение на учебното дело. Повечето от тях не успяват да осигурят и тази 1/3 от заплатата на учителите, която предвижда ЗНП. Поради това, изнемогващи през четирите месеца, през които общините трябва да им плащат заплатите, учителите ги наричат „четирите гладни месеца“.

Освен че в по-голямата си част общините са бедни и дори 1/3 от учителските заплати са непосилни за тях, непредвидени обстоятелства още повече затрудняват финансово-икономическата ситуация в страната – когато, в резултат на добре обмислените от правителството на К. Стоилов и последователно прилагани икономически мерки, изглеждало, че тежкият период е на път да премине, пролетта на 1897 г. идва с поройни дъждове и наводнения, последвани от суша и градушки. Унищожена е по-голямата част от реколтата. Това нанася поредния тежък удар върху стопанството на

държавата, която е поставена в положение да не може да изпълни поетите ангажименти към по-бедните общини. Ето какво Окръжно изпраща министър Ив. Вазов на 17.12.1897 г.: „В бюджета на Министерството на народното просвещение се предвиждаше по една сума, от която се отпускаха помощи на онези общини, които нямат достатъчно училищни приходи и не могат да изплащат цялата 1/3 от учителските заплати. Но понеже в бюджета на министерството за 1898 г. не е предвидена такава сума, то министерството предупреждава окръжните управители и училищните инспектори да уведомят за това всички общини и особено тези, които са получавали тази помощ и да ги приканят в бюджета си за 1898 г. да предвидят пълната 1/3 от учителските заплати с общински средства“ (Окр. № 18101, 17.12.1897, УП, 1898, кн. 1: 8).

Не са редки случаите обаче, в които общинските управи се отнасят безотговорно по въпроса за изплащането на своята част от учителските заплати – в МНП постъпват сведения за общини, които до влизането в сила на ЗНП от 1891 г. без проблем са изплащали целите учителски заплати, а сега заявяват, че не могат да изплащат дори 1/3 от тях. Проверките сочат, че тези общини са в много добро финансово положение и понастоящем, но представяйки ситуацията в невярна светлина, неправомерно се домогват до финансовата помощ на държавата (Окр. № 3300, 2.04.1897, УП, 1897, кн. 2-3: 419). Поради това се налага и намесата на МФ – на 10.09.1898 г. министър Ив. Вазов изпраща следното Окръжно до училищните инспектори и директорите на общинските трикласни училища: „За да се заставят общинските управления да бъдат по-акуратни в изплащането на 1/3 част от заплатите на учителите, Министерството на финансите е разпоредило, щото занапред да се отпускат следуюемите суми от октроалния приход само на ония общински управления, които предоставят удостоверения, че са изплатили 1/3 част от заплатите на учителите“ (Окр. № 11384, 10.09.1898, УП, 1898, кн. 9: 918-919). (Съгласно чл. 1 от Закона за данък „октроа“, влязъл в сила на 1.01.1896 г., „Данъкът октроа (акциз – б.м. Е.Е.) се събира за вносните предмети от митниците, за местните предмети: тютюн, бира и спирт – от надлежните чиновници на финансовото министерство, а за останалите местни предмети се събира от надлежните общински чиновници, за сметка на общините, съгласно Закона за градските и селските общини“ (Български алманах за 1896 г., 1896: 931).

Икономическите затруднения на държавата налагат сериозни промени във финансовата политика на всички министерства, в това число и на МНП. На 18.12.1898 г. НС приема Закон за изменение и допълнение на чл. 25, 58, 61, 130, 131, 135, 136, 146, 148, 160, 172 и 182 и за отменяне на чл. 132 от ЗНП от 1891 г. (УП, 1899, кн. 1: 8-10). Съгласно промяната, в чл. 182 се регламентира $\frac{2}{3}$ от заплатата на учителите в общинските основни училища и $\frac{1}{2}$ от заплатата на учителите в общинските и окръжни класни училища да се изплаща от държавата, а останалата част от общината или окръжието. Общините, които не поддържат класни училища, изплащат $\frac{1}{2}$ част от заплатата на основните учители. Общината изплаща попадаща ѝ се част от октроата и от помощ, предвидена в общинския бюджет. Редовното изплащане на падащата се на общините или окръжията част от заплатата на учителите се гарантира от държавата, която за тази цел ще има право да прави удръжки от падащите се на неизправните общини или окръжия октроални даждия, събирани от митниците или от върхнините, разхвърляни върху преките даждия. Забележка: В класните училища общините и окръжията могат да налагат в полза на приходния бюджет такси за учение върху учащите се в размер не повече от 15 лв. годишно”. Изменението е съществено – общините, които не поддържат класни училища, а те са по-голямата част от всички общини, поемат допълнителна тежест за изплащане на учителските заплати – $\frac{1}{2}$ част. Опит за подпомагане на общините с класни училища е въвеждането на такса (незадължителна) за обучение в класните училища, тъй като приходът ще остава в общинския бюджет. Тази стъпка основателно е подложена на критика от опозиционните партии, които обвиняват правителството, че таксата само ще ограничи възможностите на децата да получат по-високо от първоначалното образование, но няма да напълни общинските каси (виж Алексиев, Н., 1912). Същото решение, близо двадесет години по-късно, ще предложи и министър Иван Пеев и ще се наложи да оборва същите аргументи – разликата ще бъде в причините за законодателната му инициатива. Но чрез постановяване на държавна гаранция върху частта от заплатите, плащана от общините и окръжията – се прави следващата значителна стъпка по посока въвеждане на централизираното изплащане на учителските заплати.

Ограничаването на държавната помощ засяга и изплащането на заплатите в окръжните и общински гимназии – вместо с $\frac{1}{3}$, общините,

съответно окръжията се задължават с изплащането на 1/2 част от заплатите на учителите (Архив на МНП, 1909, кн. 2: 16; виж пак там и Таблици 1, 2, 3, които показват в конкретни цифри средствата, отпускани за заплати на учителите в средните училища от общините, окръжията и от държавата).

Финансовите затруднения на държавата силно възпрепятстват оказването на държавна помощ за построяване, доизграждане и ремонт на училищата. Така например, става ясно, че за 1897 г. парите, предвидени в бюджета на МНП за целта, ако се удовлетворят всички заявени и очаквани молби, ще свършат още през месец май. Поради това министър Константин Величков разпорежда на училищните инспектори, да приемат молби на общини до края на месец март, а когато препращат молбите в МНП, да дават сведения, кои от общините вече са получавали държавна помощ и в какъв размер. Желанието на МНП е да направи обективен подбор и да отдели от оскъдните средства само за най-нуждаещите се общини (Окр. № 1941, 25.02.1897, УП, 1897, кн. 1-2: 1125). Година по-късно министър Ив. Вазов, макар да изказва радостта си от това, че в последните 4-5 години „повсеместно се откриват училища, дори в селища с по-малко от 50 къщи“, е обезпокоен, че общините не се съобразяват с реалните си възможности за тяхната издръжка. Затова с Окръжно задава условията (някои от тях не са разписани в ЗНП), на които трябва да отговарят общините, за да открият училище: когато селото е на повече от 3 км. от друго село с училище или, когато местността е такава, че за децата е трудно да отидат до другото село; когато е осигурено училищно здание, отговарящо на всички педагогически и хигиенни изисквания, заедно с всички необходими пособия и мебели; когато училищният инспектор „отиде сам в селото и сам установи, че всичко е както трябва и окръжният училищен съвет подкрепи мнението на инспектора“ (Окр. № 1165, 4.02.1898, УП, 1898, кн. 1-2: 157-158).

Въпреки свития си бюджет МНП успява да задели средства, за да награди учители, които са се отличили с труда си в „училищните градини, в уреждането на пчелници или с успех, в който и да е отрасъл на стопанството“ и така са „съдействали за развитието на някои отрасли на селското стопанство“. За 1897 г. общата сума е 2000 лв., а за следващата е 1500 лв., като се предвижда индивидуалната награда да бъде от 30 до 150 лв. (Окр.

№ 7139, 7.07.1897, УП, 1897, кн. 4-5: 803; Окр. № 4058, 13.04.1898, УП, 1898, кн. 3-4: 359).

Управлението на Народната партия цели икономически просперитет, възстановяване на буржоазно-демократичните норми на живот и външно-политическа стабилност. Очевидна е нормализацията на обществения живот. За реализиране на идеите си в областта на икономиката К. Стоилов разчита преди всичко на вътрешните ресурси на страната, подкрепени с външни заеми. Последователната политика на стимулиране на стопанското развитие на страната дава добри резултати. В края на XIX в., когато Народната партия се оттегля от властта, броят на по-едрите индустриални предприятия, насърчавани от държавата е нараснал от 72 през 1894 г. на 103 през 1900 г. Наред с тях работят 236 по-дребни предприятия. В промишлеността е привлечен и чужд капитал, вложен в откриване на различни фабрики – захарни, текстилни, за вагони и машини, за сапун, за кибрит и др. Дължината на железопътните линии от 551 км. през 1895 г. през 1899 г. е 1046 км. Но тъй като вложените огромни капитали в амбициозни проекти нямат бърза възвръщаемост, финансовите затруднения на държавата така и не са преодоленни (Стателова, Е., С. Грънчаров, 1999: 155-160). Поради това, с промените в ЗНП се повишава финансовата тежест по издръжката на училищата и учителите за сметка на общините.

Все пак, макар и при тежки стопански условия, именно правителството на Народната партия през 1898 г. осъществява следващия етап на реформата, водеща към централизирано изплащане на заплатите на учителите. Освен това, още през 1895 г., по предложение на министър К. Величков, заради растящите цени на основните стоки за бита (виж СГ на Българското Царство, 1910: 300-303), се прави последното, за дълъг период от време, увеличение на учителските заплати със 120 лв. и техният годишен размер става, както следва: за учител I степен в града – 1920 лв., в селото – 1620 лв.; за учител II степен в града – 1620 лв., в селото – 1200 лв.; за учител III степен в града – 1320 лв., в селото – 960 лв. (Йорданов, В., 1925: 328-330). Броят на новооткритите учебни заведения бележи ръст спрямо 1895/1896 г. – ако при поемането на властта от Народната партия учебните заведения са 4823, то в края на 1898 г. те вече са 4949. Увеличението при първоначалните училища е със 101, на класните

училища с 5, на специалните и професионалните училища с 13 (СГ на Българското Царство, 1926: 429).

На 14.01.1899 г. К. Стоилов подава оставката на кабинета, като остава финансов пасив от близо 68 милиона лева. На новото правителство, съставено на 19.01.1899 г., е ясно, че за справяне със ситуацията са необходими външни заеми. На 21.03.1899 г. е сключен 260-милионен заем, гарантиран с общите приходи на Княжеството и с ипотека върху железопътните линии, които ще се строят. Тези средства не влизат в хазната, а служат за осигуряване на вноските по стари задължения. Финансовото положение на страната остава все така сложно, а правителството е принудено да търси нови външни кредитори. Затрудненията на България се обсъждат от френско-германския заемен синдикат, който стига до извода, че трябва да се пристъпи към въвеждане на финансов контрол в управлението на държавния ни бюджет – сбъднало се е предупреждението на П. Каравелов, който през юни 1899 г. заявява пред НС: „Предвиждам едно време...когато някоя комисия, назначена от тях, ще управлява българските финанси” (цит. по Стателова, Е., С. Грънчаров, 1999: 160-163).

Финансовата криза нагнетява политическата обстановка в страната – неспособни да постигнат икономическа стабилност и да спечелят общественото доверие, правителствата се сменят едно след друго. Поредният кабинет, сформиран на 1.10.1899 г., поради неплодородието и невъзможността да осигури външно финансиране, се насочва към събиране на средства от вътрешни източници – на своята първа редовна сесия през ноември-декември 1899 г. X ОНС гласува Закон за временни удръжки от заплатите на чиновниците, служещите и пенсионерите, а на 15.01.1900 г. е гласуван Закон за замяна на поземления данък с натурален десятък. И двата закона са посрещнати с огромно недоволство от народа, а опозицията организира повсеместни протестни демонстрации. Напрежението застрашително ескалира и през пролетта на 1900 г. се стига до сблъсъци между селското население и полицията. По заповед на министъра на вътрешните работи Васил Радославов, бунтовете срещу десятъка са смазани с огромна жестокост. Година по-късно – на 24.04.1901 г. – поредното правителство отменя десятъка (пак там, с. 162-165). Междувременно, заради влошаващата се икономическа ситуация, се стига до спад в бюджета на МНП: ако за 1895 г. бюджетът на МНП е 9 349 842 лв., за 1897 г. е

9 188 560, то за 1901 г. вече е 7 872 959 лв. (Бюджетите на България, 2005: 35, 39, 43). Това дава своето негативно отражение върху материалното осигуряване на учебното дело, като прекият резултат е свързан с намаляване на броя на учебните заведения – от 4949 през 1898 г., през 1901/1902 г. те са 4772 (СГ на Българското Царство, 1926: 429).

За да изпълни ангажимента си на гарант при изплащането на учителските заплати в частта от общините, МНП полага съвместни усилия с МФ. Още през м. март 1899 г., на основание разпореждане на финансовото ведомство, министър Тодор Иванчов изпраща Окръжно № 3488. В условията на повсеместна бедност и финансова несигурност двата документа се превръщат в причина за създаване на напрежение между учителите и другите общински и държавни служители – с окръжното се напомня заповедта на финансовото министерство до „всички държавни ковчезници, контролори и главни бирници”, заплатите на учителите да бъдат изплащани преди тези на другите служещи още в първите ден-два от месеца. Министърът обръща внимание, че ако в МНП се получат сведения за нарушения на това разпореждане, на инспектора ще бъде наложена глоба, съгласно Закона за чиновниците (Окр. № 3488, УП, 1899, кн. 1-2: 359). Следва ново Окръжно, с което се разпорежда окръжните управители строго да съблюдават закона и при всяка нередност веднага да уведомяват министерството, за да бъдат наказани провинилите се длъжностни лица (Окр. № 3522, 31.03.1899, УП, 1899, кн. 1-2: 387).

По думите на министър Т. Иванчов, първото нещо, което го е впечатлило при встъпването му на министерския пост е „плачевното и достойно за съжаление материално положение на учителите в много първоначални и класни общински и окръжни училища, вследствие на нередовното плащане на заплатите им от страна на общините, постоянните комисии, а по-после в някои случаи, по вина на длъжностни лица, и от страна на държавата” (Окр. № 4078, 10.04.1899, УП, 1899, кн. 5: 495-497). В отговор на тези сведения МНП отправя съответни инструкции до административните органи, но до решаване на въпроса така и не се стига. Основната причина за трудностите при изплащането на учителските заплати е, че повечето общини нямат средства, въпреки че в бюджетите им по закон би трябвало да са предвидени съответни суми. Но както през 1897 г., така и сега в МНП установяват, че проблемите с изплащането на учителските

заплати са типични не само за бедни или пострадали от стихийни явления общини – голяма част от данните са свързани със заможните общини. В тези случаи вина за нередовното изплащане на заплатите носят общинските управи и постоянните комисии, които насочват определените за образованието суми за посрещане на други разходи. И когато дойде времето за изплащане на учителските заплати, сигурните приходи са изчерпани, „а за заплатите на учителите остават неприбраните суми, които постъпват едва през следващата финансова година” (пак там). Ето защо, на основание чл. 182 от ЗНП, съгласно който държавата гарантира редовното плащане на учителските заплати, чрез удържки от полагащите се на общините октроални данъци, Министерският съвет взема решение „да се тури край на тия онеправдания, на които учители и учителки са подхвърляни от страна на общини и постоянни комисии”. За целта МНП постановява: „За редовното плащане заплатите на учителите за четирите или шестте месеца, през които се плаща от общините или окръжните съвети, в началото на всяка финансова година да се пресмята сумата, която трябва да се удържи от всяка община от октроата, като се вземе за основа, постъпилата през последната година от октроата сума. Ковчежничествата, които изплащат октроата на общините, да задържат според списъка, който им предава училищният инспектор, съразмерната част, та нужната сума за изплащането заплатите на учителите през последните четири или шест месеца на годината да се събира постепенно през първите осем или шест месеца и да бъде готова в края на месец септември. Когато октроата не достига, нужната сума за допълнение се взема от общинските връхнини, от които събраната сума се внася от бирниците в ковчежничествата, отдето се изтегля по надлежния начин за изплащане на учителите” (пак там). Надеждата на министър Иванчов е, че учителите ще бъдат с осигурени заплати от общините и окръжията, за да се „предадат изцяло с нужното спокойствие на своите служебни обязанности” (пак там).

Макар през първата година и половина от взетото решение да се констатира известно подобрене, през 1901 г. двама министри на просвещението издават предупредителни окръжни, защото в МНП не спират оплакванията от неизплатени учителски заплати от общините и окръжията (Окр. № 2113, 28.02.1901; Окр. № 541, 20.01.1901, УП, 1901, кн. 4: 27, 51-52). Министър Ив. Пеев посочва, че по места причините за проблемите не

са едни и същи – някои от учителите посочват бирниците като виновни за нередовното плащане, „които като събирали връхнините не задържали и не предавали на ония учреждения, които посочва измененият чл. 182 от Закона, нужната част за изплащане на учителите, а предавали всичко на кметовете, които изразходвали цялата сума за съвсем други цели и нужди”; други пък посочват кметовете, които не вземали своевременно нужните мерки, за да се съберат приходите, предвидени в училищните бюджети. Затова министърът разпорежда на училищните инспектори да съберат точни сведения за конкретните причини във всяка община и окръжие за неизплащането на учителските заплати (пак там).

Проблемът с учителските заплати се е задълбочавал на отделни места, защото бирниците, изпълнявайки задълженията и правомощията си, запорират общинските сметки преди да са изплатени възнагражденията на учителите. Поради това, на 11.06.1901 г. министър П. Каравелов изпраща Окръжно, с което разпорежда „бирниците да не налагат заповест на общинските приходи преди да се внесе от тях частта за изплащане на учителските заплати” (Окр. № 6177, 11.06.1901, УП, 1901, кн. 7-8).

По отношение изплащането на учителските заплати, данните от докладите на училищните инспектори сочат, че след промяната, съгласно която държавата плаща $\frac{2}{3}$ от учителските заплати, положението се е подобрило, а за решаване на проблема с останалата $\frac{1}{3}$ или $\frac{1}{2}$, която е ангажимент на общината или окръжието, от важно значение се оказва изменението на чл. 182 от 1898 г., постановяващо държавна гаранция и съгласно което, първите суми от октроа и общинска връхнина върху преките данъци са за изплащане на учителските заплати. Тези суми се задържат в земеделските каси, от където след това се изплащат учителските заплати. По този начин „се тури край на ония тежки изпитни и унижения, на които бяха изложени учителите” – сравнително оптимистично звучат докладите на бургаския, кюстендилския, старозагорския, варненския и пловдивския училищен инспектор (пак там).

Но и тази мярка не се оказва достатъчно ефективна – ежегодните постановления на училищните настоятелства за уволняване на учители по бюджетни причини дават основание на Л. Доросиев да предложи на министъра на народното просвещение целите заплати на учителите да се изплащат от държавата, като за целта, държавата ще взема от общинските

приходи определена сума за всеки учител (Доросиев, Л., Доклад до г-н министъра на народното просвещение за народното първоначално образование в България през 1901/02 учебна година, УП, 1903, кн. 6-7: 218). Скоро това става факт за основните учители.

На 12.06.1899 г. X ОНС приема Закон за изменение на чл. 68 и 69 от ЗНП и чл. 4 и чл. 5 от Закона за изменение на чл. 70, 73, 75 и 61 и за допълнение на чл. 59, 60 от ЗНП (УП, 1900, кн. 1-2: 1). Съгласно чл. 1, заплатите на учителите в градските и селските училища се изравняват, а сумите са следните: за първостепенните – 1920 лв. годишно; за второстепенните – 1620 лв. годишно; за третостепенните – 1320 лв. годишно. Така се слага край на една дългогодишна несправедливост, определянето на заплатите да е според административния статут на населеното място.

На следващата година – 1900 г. – в Правилник за училищните инспектори (УП, 1900, кн. 1-2: 6) се регламентира изплащането на допълнителните възнаграждения за учителите, които съгласно чл. 72 от ЗНП, общините могат да дават по своя преценка. В действителност се оказва, че много общини, за да наемат учител обещава допълнително възнаграждение, което впоследствие обаче не изплащат – допълнителното възнаграждение се договаряло устно. И при възникването на спор по повод изплащането му, учителите не разполагат с обективно доказателство за претенциите си. Ето защо в Правилника изрично се разпорежда, допълнителните плащания да се отразяват в писмен вид, да се води протокол и да се указва точният размер на сумата за съответната година. Правилникът изисква да се издаде и заверен препис на протокола от настоятелството, който да бъде пратен в инспектората за одобрение. Допълнителната сума задължително се вписва във ведомостта за заплатите, за да се облага със съответния данък (пак там; виж и Цонева, П., 2013, 206-207; Цонева, П., 2007, 83-89, 95-99).

В резултат на усилията, насочени към установяване на по-голяма финансова сигурност на учителското съсловие, през 1902 г. се създава Учителска взаимноосигурителна и спомагателна каса. В своята дейност управителният съвет на касата се води от два принципа: „а) крайна спестовност и б) добиване възможна по-голяма лихва за дружествените капитали” (Втори годишен отчет на Учителската взаимноосигурителна и спомагателна каса, УП, Неофициален дял, 1905: 682). Придържайки се към тези принципи, от

една страна, Управителният съвет постига съгласие с Българската народна банка за 6% годишна лихва на дружествените капитали, а от друга страна, „всички разходи, които можеха да се избегнат, не ги правехме; а когато трябваше да се харчи за нещо, то гледахме да се похарчи колкото се може по-малко”. За да не се налага назначаването на голям брой служители в касата, Управителният съвет „опростява работата” и по възможност сам извършва съответните дейности. Популярността на касата, макар и по-бавно от желаното, расте и две години, след като е създадена, (първоначално е предвидено да бъде с 300 души членски състав) членуващите вече са 535 души, като само през месеците януари-март, в касата се записват 100 души. Капиталът ѝ се увеличава от 13 647 лв. на 1.07.1903 г. на 107 282 лв. на 31.12.1905 г. Както се посочва в отчетния доклад, една от причините за „бавното увеличаване на членовете” е, че в устава не са предвидени средства „за агитиране между учителите” и Управителният съвет се е „задоволил само с печатни покани и тук там с някое обявление във вестниците”. Наред с това, „черният PR” на конкурентните дружества е изиграл своята негативна роля. Техни „агенти...тълкуват устава ни криво, даже съобщават, че той съдържа неща, които или е нямало никога, или отдавна са били отменени, изказват съмнение за сигурността на касата и пр. и всичко това, няма съмнение, кара мнозина да се въздържат и да не бързат с осигуряването си в нашето дружество, а някои дори да предпочитат други дружества, защото били по-сигурни” (пак там, с. 681-685).

Прекият извод е, че в условията на икономическа нестабилност, държавата, принудена да се придържа към политика на рестрикции – Законът за временни удръжки от заплатите на чиновниците, служещите и пенсионерите обхваща и учителите, увеличава се общинският дял при изплащането на заплатите на учителите, въвежда се такса (макар и незадължителна) за класните училища – се стреми да гарантира материалния интерес на учителите, преди всичко посредством мерки, свързани с контрол на органите, от които зависи редовното изплащане на възнагражденията.

Но именно в този кризисен период, чрез постановяване на държавна гаранция върху частта от учителските заплати, изплащана от общините и окръжията, се осъществява следващият етап на започналата през 1891 г.

реформа, водеща до централизирано изплащане на учителските възнаграждения.

Извори

1. Архив на МНП, 1909, кн. 2
2. Български алманах за 1896 г., 1896: 931
3. Бюджетите на България, 2005: 35, 39, 43
4. Втори годишен отчет на Учителската взаимноосигурителна и спомагателна каса, УП, Неофициален дял, 1905: 682
5. Доросиев, Л., Доклад до г-н министъра на народното просвещение за народното първоначално образование в България през 1901/02 учебна година, УП, 1903, кн. 6-7: 218
6. Йорданов, В., 1925: 328-330
7. Програми, програмни документи и устави..., 1992
8. Окр. № 18101, 17.12.1897, УП, 1898, кн. 1: 8
9. Окр. № 3300, 2.04.1897, УП, 1897, кн. 2-3: 419
10. Окр. № 11384, 10.09.1898, УП, 1898, кн. 9: 918-919
11. Окр. № 1941, 25.02.1897, УП, 1897, кн. 1-2: 1125
12. Окр. № 1165, 4.02.1898, УП, 1898, кн. 1-2: 157-158
13. Окр. № 7139, 7.07.1897, УП, 1897, кн. 4-5: 803
14. Окр. № 4058, 13.04.1898, УП, 1898, кн. 3-4: 359
15. Окр. № 3488, УП, 1899, кн. 1-2: 359
16. Окр. № 3522, 31.03.1899, УП, 1899, кн. 1-2: 387
17. Окр. № 4078, 10.04.1899, УП, 1899, кн. 5: 495-497
18. Окр. № 2113, 28.02.1901, УП, 1901, кн. 8: 377
19. Окр. № 541, 20.01.1901, УП, 1901, кн. 4: 27, 51-52
20. Окр. № 6177, 11.06.1901, УП, 1901, кн. 7-8
21. СГ на Българското Царство, 1910: 300-303
22. СГ на Българското Царство, 1926: 429
23. УП, 1899, кн. 1: 8-10
24. УП, 1900, кн. 1-2: 1
25. УП, 1900, кн. 1-2: 6

Литература

1. Алексиев, Н., 1912
2. Стателова, Е., С. Грънчаров. (1999). История на нова България 1878-1944. т. III, Второ издание. С.
3. Цонева, П. (2007) Управление на училището в България от началото на XIX век до 1989 година. УИ „Св. Климент Охридски“, С., 215
4. Цонева, П. (2013) Етапи в развитието на училищното управление в България от от началото на XIX век до 1989 година. – В: Along clio,s ways...topical problems of modern historical science. University of Primorska, Faculty of Education, Koper, s. 197-220.

проф. д-р Емилия Еничарова
ФП, СУ „Св. Климент Охридски“